

Ryszard SZWED

Udział Żydów w samorządach miast Drugiej Rzeczypospolitej (1919 – 1939)*

Problematyka samorządu terytorialnego w Polsce w latach 1919 – 1939 nie została dotąd w pełni opracowana, choć ostatnimi laty wzbudza ona coraz większe zainteresowanie historyków. Również kwestie udziału Żydów w samorządzie terytorialnym w Drugiej Rzeczypospolitej nie mają całościowo opracowania. Dopiero w ostatnim czasie wśród ukazujących się prac regionalnych jak np. „Dzieje Żydów w Łodzi 1820 – 1944”, „Żydzi w Lublinie”, „Żydzi w Warszawie” udział Żydów w samorządach miast został dostrzeżony.¹

Niniejszy artykuł jest zarysem całościowego ujęcia problematyki i ma na celu wykazanie obszarów badawczych zmierzających do monograficznego opracowania tematu zawartego w tytule.

Odradzająca się po latach niewoli Polska powstawała jako państwo demokratyczne. Jednym z filarów demokracji miał być samorząd terytorialny. Stąd też pierwszymi regulacjami prawnymi w tworzącym się państwie były dekrety o gminie wiejskiej, gminie miejskiej i samorządzie powiatowym. Dekrety te dotyczyły obszarów tzw. „Kongresówki”. W Wielkopolsce, Małopolsce Zachodniej i Wschodniej oraz na Pomorzu obowiązywały przepisy z lat zaborów z dokonanymi modyfikacjami przez władze polskie. Dla Ziem Wschodnich wydane zostały rozporządzenia przez Komisarza Generalnego.

Wielość przepisów nie sprzyjała ujednoliceniu wyborów samorządowych oraz funkcjonowaniu gmin wszystkich szczebli.

Najwcześniej, bo już w 1919 r. odbyły się wybory do rad miejskich w 150 miastach byłej Kongresówki. Przeprowadzone zostały w oparciu o dekret z dnia 13.12.1918 r. „O wyborach do rad miejskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego”. Dekret przyznawał czynne prawo wyborcze wszystkim obywatelom bez różnicy płci, którzy ukończyli lat 21, posiadali obywatelstwo polskie i zamieszkiwali stale w obrębie danego

* Referat wygłoszony na Konferencji w Lohamei Haghetat (Izrael) odbywającej się w dniach 15 – 17.XII.1998 r.

¹ Dzieje Żydów w Łodzi 1820 – 1944, red. W.Puś i S.Liszewski, Łódź 1991; Żydzi w Lublinie, red. T.Radzik, Lublin 1995; M.Fuks, Żydzi w Warszawie, Poznań/Daszewice, 1992.

miasta co najmniej 6 miesięcy. Bierne prawo wyborcze otrzymały osoby posiadające prawo czynne a ponadto umiejętność czytania i pisania po polsku. Dekret zatem zrównywał w prawach wszystkich obywateli bez względu na pochodzenie narodowościowe. Stawiał jedynie warunek dla kandydatów do rad miejskich w konsekwencji także do magistratów miast, umiejętności czytania i pisania w języku polskim.²

W kręgu powszechnego zainteresowania znajdowały się wybory w największych miastach: Warszawy, Łodzi, Lublinie. W Stolicy odbyły się one 23.02.1919 r. Do Rady Miejskiej m.st. Warszawy weszło 120 radnych. Magistrat składać się miał z 16 osób. Do Rady Miasta wybranych zostało 27 Żydów. Większość bo 8 z nich reprezentowało ortodoksów i Centralny Komitet Żydowskich Organizacji Kupieckich, po 5 radnych wybrali syjoniści, folkiści i Bund; 2 — Poalej Syjon i po 1 Partia Równości Obywateli Żydów Polskich oraz Żydowski Komitet Wyborczy.³

Również 23.02.1919 r. odbyły się wybory samorządowe w drugim co do wielkości mieście Łodzi. Społeczność żydowska wystawiła 9 list wyborczych. Na 75 radnych wybranych zostało 49 Polaków, 19 Żydów i 7 Niemców.

Wyborcy żydowscy zapewnili 4 mandaty z listy Poalej Syjonu, także 4 Żydom Ortodoksom, 7 — z listy: Żydowski Centralny Komitet Wyborczy (syjoniści) oraz 5 — przedstawicielem Bundu.⁴

W Lublinie w wyborach przeprowadzonych także 23.02.1919 r. na 46 radnych — 14 reprezentowało społeczność żydowską. Bund zdobył 5 mandatów, lista nacjonalistów żydowskich — 4, Poalej Syjonu i Ortodoksi po 2 mandaty oraz lista Asymilatorów 1 mandat.⁵

W Częstochowie wybory samorządowe odbyły się w dniu 09.03.1919 r.

O 43 mandaty walczyło 6 ugrupowań: 2 polskie i 4 żydowskie (Ferajnigte, Bund., Poalej – Syjon i Żydowski Komitet Wyborczy).

Zdecydowane zwycięstwo odniosło ugrupowanie endeckie (Narodowy Komitet Wyborczy) — 25 mandatów. Listy żydowskie uzyskały 12 mandatów w tym: ŻKW — 5, Ferajnigte — 4, Poalej – Syjon — 2 i Bund — 1 mandat.⁶

W Piotrkowie Trybunalskim do 36 osobowej Rady wybranej w dniu 23.02.1919 r. Żydzi wprowadzili 7 radnych w tym 4 reprezentantów Bundu, 2 — Poalej – Syjonu i 1 — ugrupowania wyborczego pod nazwą Niezawisli Socjaliści Żydowscy.⁷

Na podstawie różnorodnych źródeł udało się zebrać wyniki wyborów w następujących miastach b. „Kongresowski”.

² Dziennik Praw Państwa Polskiego, nr 20, poz. 58.

³ M. Fuks, Żydzi w Warszawie, Poznań/Daszewice, 1992, s. 227.

⁴ B. Wachowska, Zarys portretu politycznego elektoratu żydowskiego w Łodzi międzywojennej w świetle parlamentarnych i samorządowych kampanii wyborczych 1919 – 1938. [w:] Dzieje Żydów w Łodzi, dz. cyt. s. 247.

⁵ O co walczyli socjaliści w Radzie Miejskiej i w Magistracie, Lublin 1927. Lublin OKR PPS.

⁶ M. Światała, Pierwsze wybory samorządowe do Rady Miejskiej w Częstochowie w Niepodległej Polsce — 9 marca 1919 r. [w:] Częstochowa w pierwszych latach Polski Odrodzonej, Częstochowa 1994, s. 36, 40.

⁷ R. Szwed, Pierwsze wybory samorządowe w Piotrkowskim po odzyskaniu niepodległości. [w:] Ziemia Piotrkowska u progu niepodległości, Piotrków Trybunalski 1988, s. 100.

Nazwa miasta	Liczba mandatów	
	ogółem	żydowskich
Błonie	24	6
Dąbrowa Górnicza	24	7
Grojec	24	15
Łowicz	24	7
Mińsk Mazowiecki	24	7
Opatów	24	17
Ostrowiec	24	10
Pabianice	30	6
Piaseczno	24	6
Płock	27	6
Radom	33	8
Radomsko	24	9
Skierniewice	24	8
Włocławek	35	10
Zamość	24	11
Żychlin	27	10

Do dnia 11.05.1919 r. odbyły się wybory w 52 miastach. Na ogólną liczbę 1416 radnych 66% stanowili Polacy, 33 % Żydzi, 1% Niemcy.⁸ Interesującego zestawienia wyników wyborów z 1919 r. dokonał Witold Trzciński w „Trybunie” w kwietniu 1922 r. Dotyczyło ono 21 miast wydzielonych z powiatów, w których zamieszkiwało 2.231.000 ludności co stanowiło 17,6% wszystkich mieszkańców kraju i 66,1% całej ludności miejskiej. Były to następujące miasta: Będzin, Białystok, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Kalisz, Kielce, Lublin, Łomża, Łódź, Pabianice, Piotrków Trybunalski, Płock, Radom, Siedlce, Sosnowiec, Suwałki, Tomaszów Mazowiecki, Warszawa, Włocławek, Zawiercie, Żyrardów.

Według obliczeń autora na ogólną liczbę 797 radnych w wyżej wymienionych miastach najwięcej mandatów posiadały listy bezpartyjne — 207 (26,0%), następnie PPS — 184 (23,1%), trzecie miejsce zajmowali Żydzi — 137 (17,2%), Narodowy Związek Robotniczy — 79 (10,0%), narodowi demokraci i chrześcijańscy demokraci — 30 (3,8%) dalej „narodowcy” i Narodowe Zjednoczenie Ludowe — 70 (8,8%).

Wśród radnych żydowskich 34 reprezentowało Bund a 27 Poalej Syjonu i Ferajnigte.⁹

Kadencja rad miejskich wybranych w 1919 r. miała trwać 3 lata (na obszarze b. Kongresówki), zatem nowe wybory powinny nastąpić w 1922 r. Tymczasem Sejm w dniu 30.03.1922 r. podjął ustawę przedłużającą urzędowanie organów samorządowych o dalsze 3 lata lub do uchwalenia nowej ustawy samorządowej jednolitej dla całego kraju.

Niemniej w wielu miastach odbywały się nowe wybory, szczególnie tam, gdzie z różnych względów dotychczasowe rady nie mogły funkcjonować. Rozpisywane były w miastach w latach 1922 – 1926 w zależności od konkretnej sytuacji, stąd trudno

⁸ „Robotnik”, 11.05.1919 nr 185.

⁹ „Trybuna”, 01.04.1922, nr 13, s. 147 – 149.

o analizę całościową wyników wyborów. Zachowało się niestety niewiele źródeł o ich przebiegu, stąd też informacji o wyborach dostarcza głównie ówczesna prasa.

Z większych miast wybory odbyły się w Łodzi (13.05.1923 r.), gdzie elektorat żydowski wykazał duże rozbieżności polityczne, co pociągnęło za sobą ostrą rywalizację. Na ogólną liczbę 16 list, połowa, a więc 8, była żydowska (6 list polskich i 2 niemieckie). Ogółem Żydzi na 75 radnych wprowadzili do samorządu Łodzi 15 przedstawicieli w tym: Bund — 3, Poalej Syjon — 1, Żydzi bezpartyjni — 2, Syjoniści — 4, Ortodoksi — 4, frakcja syjonistyczna partii pracy — 1.

Najsilniejszymi ugrupowaniami okazały się być ortodoksi oraz syjoniści, natomiast żydowskie ugrupowania robotnicze zachowały swą dotychczasową pozycję.¹⁰

W Częstochowie do wyborów (27.12.1925 r.) przystąpiło 6 ugrupowań polskich i 5 żydowskich. Mandaty zdobyły 4 ugrupowania żydowskie: Bund — 1, Poalej – Syjon i Ceirej – Syjon — 1. Żydowska Resura Rzemieślnicza — 1 i Zjednoczony Żydowski Komitet Wyborczy — 6. Jeden mandat uzyskał przedstawiciel Żydów z listy komunistycznej (Lewica Klasowych Związków Zawodowych). Do 43 osobowej Rady Żydzi wprowadzili 10 swoich reprezentantów o 2 mniej w porównaniu z rokiem 1919.¹¹

W Piotrkowie Trybunalskim wybory odbyły się 08.11.1925 r. Na 33 mandaty Bund wprowadził do samorządu 3 radnych, pozostałe ugrupowania żydowskie 4. Utrzymano więc stan posiadania z roku 1919.¹²

W Radomsku w wyborach samorządowych (07.05.1922) nastąpiło połączenie ugrupowań żydowskich. Na ogólną liczbę 8 list, Żydzi wystawili 3 Żydowska Lista Robotnicza (nie uzyskała mandatu) oraz Zjednoczenie Socjalistów Żydowskich (3 mandaty i Zjednoczona Lista Nacjonalistów Żydowskich (7 mandatów). Ogółem Żydzi wprowadzili 10 radnych do 24 osobowej Rady w której przewagę miały prawicowe ugrupowania polskie i żydowskie.¹³

Proporcjonalnie do liczby mandatów znaczną liczbę radnych posiadali Żydzi w Będzinie, gdzie w wyborach przeprowadzonych w 1925 r. uzyskali 10 miejsc na 32, w Łęczycy także 10 na 24, Żychlinie 10 na 24, Radomiu 8 na 38, w Żyrardowie 3 na 24 i Płocku 3 na 28.

W 1925 r. odbyły się wybory do rad miejskich w województwie poznańskim i pomorskim, gdzie bezapelacyjny sukces odniosły ugrupowania endeckie, chadeckie oraz Narodowa Partia Robotnicza. Natomiast w listopadzie 1926 r. odbyły się wybory samorządowe na Górnym Śląsku. Przebiegały one pod znakiem konfrontacji sił pomiędzy stronnictwami polskimi i niemieckimi. Jedynie w Katowicach Żydzi wystawili swoją listę uzyskując 678 głosów, co nie wystarczało na zdobycie mandatu.¹⁴

Nie odbyły się wybory na ziemiach byłego zaboru austriackiego. Tymczasem sytuacja w samorządach terytorialnych była katastrofalna. Rady miejskie i gminne były

¹⁰ B. Wachowska, Zarys portretu politycznego ..., dz. cyt. s. 249 – 250.

¹¹ Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta m. Częstochowy, sygn. 5223.

¹² „Robotnik” 11.11.1925 nr 310.

¹³ Sprawozdanie z działalności Zarządu Miasta i Rady Miejskiej (20.06.1922 – 01.11.1925), Radomsko 1925.

¹⁴ D. Sieradzka, Miasta województwa śląskiego i ich reprezentacje samorządowe, 1922 – 1939, Kraków 1996, s. 97.

zdekompletowane, władze rządowe wykorzystując każdą sposobność, rozwiązywały samorządy i na ich miejsce wprowadzały komisarzy rządowych (komisarycznych prezydentów, burmistrzów i wójtów). Stan ten budził niezadowolenie większości ugrupowań politycznych oraz związków i działaczy samorządowych. Powszechne stało się żądanie przeprowadzenia nowych wyborów. Zostały one przeprowadzone dopiero po przewrocie majowym. Dla nowego obozu rządzącego (sanacji) celem wyborów miało być wyeliminowanie z organów samorządowych działaczy opozycyjnych oraz zorientowanie się w układzie sił politycznych w terenie przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi.

Wybory odbywały się w atmosferze znacznego ożywienia politycznego jakie nastąpiło po przewrocie majowym w 1926 r. Przeprowadzone były w różnych terminach w latach 1927 – 1928 na podstawie dotychczas obowiązujących przepisów. We wszystkich miastach nowym ugrupowaniem była sanacja występująca pod różnymi nazwami swych list wyborczych.

Z większych miast najwcześniej, bo już 08.05.1927 r. odbyły się w Radomiu i Ostrowcu. Do Rady Miasta Radomia ugrupowania żydowskie wprowadziły na 38 mandatów 12 radnych w tym 5 z ugrupowań robotniczych (Bund i Poalej Syjon) i 7 burżuazyjno-drobnomieszczańskich. W Ostrowcu na 24 radnych 9 miejsc uzyskali Żydzi — 2 Syjon i 7 z Bloku Żydowskiego.¹⁵

Z największym zainteresowaniem oczekiwano wyborów w Warszawie, która od 1919 r. ich nie przeżywała. Odbyły się one 22.05.1927 r. wśród ostrej walki politycznej prowadzonej przede wszystkim przez endycję, sanację i socjalistów. Do wyborów przystąpiło aż 25 ugrupowań. Najwięcej głosów oddano na endycję i ona w 120 Radzie posiadała 47 radnych, następnie na socjalistów — 28, sanację — 16. Dużym sukcesem zakończyły się wybory dla ugrupowań żydowskich, które łącznie zdobyły 28 mandatów w tym: 16 Żydowski Blok Narodowy, 8 — Bund i po 2 — Poalej Syjon i Żydzi – Robotnicy Religijni.¹⁶

Po wyborach w Warszawie uwaga skupiała się na Lublinie i Wilnie gdzie wybory wyznaczone zostały na dzień 19 czerwca 1927 r. W Lublinie, podobnie jak w Warszawie, wyborów samorządowych nie przeprowadzono od 1919 r. Zgłoszono tu 10 list wyborczych: 4 polskie i 6 żydowskich. Największy sukces odniosła Polska Partia Socjalistyczna, która zdobyła w 46 osobowej Radzie 18 mandatów gdy samodzielne ugrupowania plasujące się na drugim miejscu, endecja i chadecja — zaledwie 8. Tymczasem Żydzi wprowadzili łącznie 16 radnych (o 2 więcej niż w 1919 r.), rekrutujących się z list: Bund — 7, Blok Narodowy Żydowski — 5, Kupcy Żydowscy — 2, Poalej Syjon - Prawica — 1 (1 mandat z listy ugrupowania polskiego).

Także w dniu 19.06.1927 r. odbyły się wybory w Wilnie, gdzie również kampanię wyborczą prowadzono z dużym rozmachem i zaangażowaniem. Zgłoszono 15 list wyborczych. Do 48 Rady endecja i chadecja wprowadziła łącznie 11 radnych, PPS — 9, Blok Narodowy – Żydowski — 9. Żydzi wystawili 4 listy z których 2 uzyskały mandaty: wyżej wspomniany Blok Narodowy – Żydowski — 9 i Bund — 3. Razem 12 mandatów.¹⁷

¹⁵ „Robotnik” 10.05.1927 r., nr 127.

¹⁶ M. Fuks, Żydzi w Warszawie, dz. cyt. s. 227.

¹⁷ „Robotnik”, 21.06.1927, nr 168.

Podobnie z dużym zainteresowaniem oczekiwano wyników wyborów w Łodzi. Odbyły się one 9.10.1927 r. Zgłoszono 31 list wyborczych, z czego 6 wycofano jeszcze przed wyborami. List żydowskich zgłoszono 10, tylko 6 uzyskało mandaty: Bund — 5, Zjednoczenie Żydów Ortodoksów — 4, Syjonistyczny Komitet Wyborczy — 4, Poalej Syjon — Lewica — 3, Komitet Bezpartyjnych Religijnych Żydów — 2, Żydowski Demokratyczny Blok Wyborczy — 1. Razem 19 na 75 miejsc w Radzie Miasta. Największy sukces odniosła PPS zdobywając samodzielnie 23 mandaty, gdy inne ugrupowania jedynie po kilka.¹⁸

Począwszy od 08.05.1927 r. do 20.07.1927 r. przeprowadzono wybory w 68 miastach i miasteczkach na terenie województw: warszawskiego, łódzkiego, lubelskiego, białostockiego, wileńskiego i wołyńskiego. Wybrano ogółem 1597 radnych, w tym Polaków — 1030, Żydów — 541, Niemców — 15, Ukraińców — 7, Białorusinów — 2, Litwinów — 1, Rosjan — 1. Według kryterium społecznego najwięcej było przedstawicieli prawicy polskiej, żydowskiej i niemieckiej — 855, socjalistów — 490, liberałów — 181, komunistów — 64. Według kryterium partyjnego najliczniej reprezentowany był Związek Ludowo-Narodowy (ZLN) i Chrześcijańska Demokracja (ChD) — 490 mandatów. Mieszczaństwo Żydowskie — 402 mandaty, PPS — 371 oraz socjaliści żydowscy (Bund, Poalej Syjon) — 115 mandatów.¹⁹

W czerwcu i lipcu 1927 r. odbyły się wybory w 25 miastach województwa łódzkiego (bez Łodzi). Na ogólną liczbę 420 mandatów do rad miejskich weszło 276 Polaków, 121 Żydów i 23 Niemców.

Wśród ugrupowań żydowskich podział mandatów przedstawiał się następująco:

Nazwa ugrupowania	Liczba mandatów	
	VI, VIII 1927 r.	uprzednio
Syjonisci	41	30
Ortodoksi	41	40
Poalej Syjon (prawica)	13	2
Poalej Syjn (lewica)	7	4
Bund	7	3
Folkiści	3	4
Mizrachi	2	3
Hitachdut	0	1
Razem	114	87

Źródło: „Robotnik” 26.07.1927r. nr 203.

¹⁸ Samorząd m.Łodzi w latach 1928 – 1933. Łódź 1933, s. 48.

¹⁹ Wybory do rad miejskich w okresie od 08.05. – 20.07.1927 r. odbyły się w miastach: Augustów, Biała Podlaska, Bitgoraj, Błonie, Busko, Brzeziny, Ciechanów, Czeladź, Dobrzyń, Garwolin, Grójec, Hrubieszów, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Jędrzejów, Kałuszyn, Konin, Kowel, Kraśnik, Krasnystaw, Lublin, Łapy, Łęczna, Łowicz, Łuków, Łuniniec, Maków, Międzyrzecz, Mińsk Mazowiecki, Mława, Mordy, Nowy Dwór, Nowe Miasto, Nowo-Święciany, Nowa Wilejka, Ostrów Mazowiecki, Otwock, Ozorków, Parczew, Pruszków, Przasnysz, Puławy, Pułtusk, Radomsko, Radzymin, Radzyń, Ruda Pabianicka, Rypin, Siedlce, Sierpc, Skierniewice, Słomniki, Słupca, Sokołów, Staszów, Stoczek, Szczuszyn, Terespol, Troki, Turek, Tuszyń, Wieruszów, Wierzbnik, Wilno, Włodzimierz Wołyński, Wyszogród, Zakroczyn, Zduńska Wola, Zgierz. „Samorząd Miejski”, R. 1927, s. 528 – 9. „Robotnik”, 23 lipca 1927, nr 200.

Wyniki wyborów w miastach województwa łódzkiego wskazują na wyraźne powiększenie liczby mandatów obsadzonych przez przedstawicieli społeczności żydowskiej. W kilku miastach wybory odbyły się dopiero w 1928 r. w Piotrkowie Trybunalskim (30.12.1928 r.) o mandaty rywalizowało 7 list: 4 polskie i 3 żydowskie. Najsilniejszą okazała się lista PPS, z której do Rady weszło 15 socjalistów (na 33 miejsca w samorządzie).

Lista Bundu zdobyła 4 mandaty, Żydów Ortodoksów — 2. Po jednym mandacie miały dwie kolejne listy żydowskie: Poalej Syjon — prawica i syjoniści.²⁰

Także w końcu 1928 r. odbyły się wybory w największych miastach Zagłębia Dąbrowskiego. Największy sukces Żydzi odnieśli w Będzinie, gdzie lista prawicy żydowskiej była nadal na pierwszym miejscu zdobywając 17 mandatów na 32.

Wybory samorządowe w b.Kongresówce nie były obligatoryjne, o ich rozpisaniu decydował wojewoda. Nie odbyły się więc we wszystkich miastach. Stąd też brak jest danych całościowych, które pozwoliłyby na dokonanie pełnej analizy przebiegu wyborów.

W roku 1927 rozpisane zostały wybory do rad miejskich w województwach wschodnich. Miały być przeprowadzone na podstawie ordynacji wyborczej z 1866 r. ze zmianami wprowadzonymi przez Polską Komisję Likwidacyjną w 1918 r. Ugrupowania lewicowe, szczególnie PPS oraz Bund i Poalej Syjon nawoływały do bojkotu wyborów przeprowadzonych w myśl zasad ordynacji kurialnej całkowicie nie odpowiadającej oczekiwaniom i nastrojom społecznym. Bojkot wyborów poważnie obniżył frekwencję wyborczą. Wybory jednakże się odbywały. Brak przekazów źródłowych z województw: wileńskiego, wołyńskiego, poleskiego i nowogrodzkiego uniemożliwia przedstawienie chociażby przybliżonych danych.

Dnia 23.03.1933 r. Sejm RP uchwalił ustawę samorządową obejmującą wszystkie ziemie polskie za wyjątkiem województwa śląskiego. Nowe przepisy podwyższały wiek wyborców. Czynne prawo wyborcze otrzymywał każdy obywatel, który ukończył lat 24, od roku mieszkał na danym obszarze i nie utracił prawa wybierania do Sejmu. Bierne prawo wyborcze posiadał obywatel, który ukończył lat 30, miał polskie obywatelstwo i władał językiem polskim w mowie i piśmie.²¹

Ugrupowania opozycyjne szczególnie lewicowe występowały przeciwko ustawie za pozbawienie młodzieży wpływu na samorząd terytorialny ze względu na podwyższenie wieku uprawniającego do korzystania z czynnego i biernego prawa wyborczego. Krytykowały podział miasta na okręgi co ułatwiało stosowanie tzw. geometrii wyborczej. Sprzeciwiano się ustawie gdyż dawała ona nadmierne uprawnienia organom wykonawczym oraz rozszerzała zakres uprawnień kontrolnych władz nadzorczych.

W oparciu o nową ustawę rozpisane zostały wybory w miastach w czterech terminach: 1/ 26.10.1933 r. — w większości miast Wielkopolski i Pomorza, 2/ 10.12.1933 r. w niektórych miastach Małopolski, 3/ 25.05.1934 r. — w pozostałych miastach za wyjątkiem województw wschodnich 4/ 10.06.1934 r. w 6 województwach wschodnich.

²⁰ Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego, Łódź 1989, s. 458.

²¹ Ustawa z dnia 23.03.1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. Dz.U. RP nr 35, poz. 294.

Najwcześniej zatem wybory do rad miejskich odbyły się w Wielkopolsce i na Pomorzu (26.11.1933 r.). Na 85 miast wielkopolskich w 10 nie głosowało z powodu unieważnienia list a w 15 na skutek wystawienia list kompromisowych. Wyjaśnić należy, że w przypadkach wystawienia tzw. listy kompromisowej głosowanie nie odbywało się, gdyż jedną listę uznawano za wybraną. Inicjatorem list kompromisowych był BBWR (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem), traktując je jako wyraz poparcia dla rządu.

Z Zestawienia wyników wyborów w Wielkopolsce sporządzonego przez J. Borkowskiego wynika, że w 82 miastach nie wystawiono list żydowskich i nigdzie nie było przedstawiciela ugrupowania żydowskiego w radzie miejskiej. Jedynie na Pomorzu wśród 545 radnych w 33 miastach wybranych zostało 4 radnych żydowskich. Tak w Wielkopolsce jak i na Pomorzu zdecydowaną przewagę miał BBWR (sanacja) i Stronnictwo Narodowe (endecja).

Zdecydowanie korzystniej przebiegła druga tura wyborów w dniu 10.12.1933 r. przeprowadzona w większości miast Małopolski. Na 2066 mandatów w 107 miastach Żydzi łącznie zdobyli 269 miejsc (13,0%) w tym: w krakowskim — 44, lwowskim — 74, stanisławowskim — 46, tarnopolskim — 103. Najwięcej Żydów do rad miejskich z list tzw. nieokreślonych — 218, syjonistów — 31, Bund — 1, ortodoksi — 17. Bezapelacyjne zwycięstwo odniósł BBWR zdobywając 1469 mandatów (71,1%).

W trzecim etapie głosowania (27.05.1934) odbyły się wybory w miastach 5 województw centralnych.

Z zestawienia wyników wyborów w 197 miast wojewódzkich (warszawskiego bez Warszawy, Łódzkiego, Kieleckiego, Lubelskiego i Białostockiego) wynika, iż na 3615 mandatów ogółem Żydzi zdobyli 873 (24,1%) w tym: woj. warszawskim — 211, łódzkim — 148, kieleckim — 220, lubelskim — 104, białostockim — 190. Najwięcej zdobył BBWR — 1847 (51,1%).

Ostatnia tura wyborów wyznaczona została na dzień 10.06.1934 r. w województwach wschodnich i miała specyficzny charakter. W województwie nowogrodzkim we wszystkich 10 miastach wystawiono tylko listę BBWR, wobec czego jej kandydatów uznano za wybranych. W województwie wołyńskim na 17 miast i miasteczek głosowanie odbyło się w 7, w pozostałych wystawiono listy kompromisowe. Jedynie na Wileńszczyźnie i Polesiu głosowano we wszystkich miejscowościach. Według zestawienia J. Borkowskiego dla 48 miast województw nowogrodzkiego, wileńskiego, poleskiego i wołyńskiego na 921 mandatów BBWR zdobyła 543 (58,9%) i przedstawiciele społeczności żydowskiej — łącznie — 286 mandatów (31%). Pozostałe ugrupowania polskie się nie liczyły. SN uzyskało zaledwie 23 mandaty (2,5%) a PPS tylko 11 (1,2%).

Z zestawienia wyborów wszystkich czterech etapów dla 467 miast wynika, iż na ogólną liczbę mandatów 8276 ponad 55% czyli 4559 zdobyła BBWR, kolejne miejsce zajęło SN, które uzyskało 1183 mandaty (14,3%). Ugrupowania polskie razem posiadały 6561 mandatów (79,3%) ugrupowania żydowskie — 1430 (17,2%) ukraińskie 166 (2,0%), niemieckie — 79 (1,0%) inne — 40 (0,5%).

Wśród ugrupowań żydowskich najwięcej mandatów posiadali „nieokreśleni”, pod którą to nazwą najczęściej występowali ortodoksi i syjoniści z reguły w tym czasie uchodzący za sojuszników BBWR — 992 mandaty (11,1%), Syjoniści — 305 (3,7%),

Aguda — 19 (0,2%), Ortodoksi — 130 (1,6%), Bund — 36 (0,4%), Poalej Syjon — 18 (0,2%). Razem 1430 mandatów.²²

Ostatnie wybory samorządowe w Drugiej Rzeczypospolitej odbyły się w latach 1938 – 1939. Czynniki rządowe nawoływały do zgody narodowej wobec zagrożenia zewnętrznego, wyeliminowania „wszelkiej demagogii, gry politycznej i nienawiści klasowej”.

Jak poprzednio, tak i tym razem z dużą uwagą oczekiwano na wyniki wyborów w największych miastach Polski. W Warszawie miały się odbyć po raz pierwszy od 11 lat. Nie dały one spodziewanego zwycięstwa Obozowi Zjednoczenia Narodowego (sanacji), który zdobył 40 mandatów (na 100) podczas gdy socjaliści uzyskali 27 a Stronictwo Narodowe zaledwie 11. Sukcesem zakończyły się wybory dla Bundu, który zdobył 14 mandatów. Ponadto Żydowski Blok Narodowy wprowadził 5 radnych, a „syjoniści – demokraci” — 1. Taki układ nie pozwalał uzyskać większości głosów reprezentantom rządowym i wybrać prezydenta miasta. Rząd wykorzystując powyższą sytuację przedłużył kadencję władz komisarycznych.²³

Tegoż samego dnia co w Warszawie (18.12.1938 r.) odbyły się wybory w Łodzi, gdzie najwięcej mandatów 33 na 84 zdobyli socjaliści gdy lista endecka — 18 a sanacyjna — tylko 11. Cztery ugrupowania żydowskie uzyskały 17 mandatów w tym: Bund i Poalej Syjon — 11, Religijny Blok Żydowski — 3, Syjonistyczny Blok Demokratyczny — 2, Zjednoczony Żydowski Blok Demokratyczny — Gospodarczy — 1.²⁴

Wyniki wyborów przeprowadzonych w 564 miastach według stronnictw i ugrupowań politycznych przedstawia poniższa tabela.

Ugrupowania polityczne	Liczba zdobytych mandatów	% mandatów
OZN	4832	48,1
Ugrupowania żydowskie	1737	17,3
SN	1595	15,9
PPS	1069	10,6
Ugrupowania ukraińskie	332	3,3
Stronictwo Pracy	186	1,8
Stronictwo Ludowe	136	1,4
Ugrupowania niemieckie	70	0,7
Ugrupowania białoruskie	27	0,3
Inni	56	0,6
R a z e m	10 040	100,0

Źródło: „Gazeta Polska” 20.05.1939, nr 145.

Z powyżej zamieszczonych danych wynika, iż blisko połowę 48,1% mandatów przypadło ugrupowaniom sanacyjnym, na drugim miejscu usytuowały się łącznie wszystkie ugrupowania żydowskie uzyskujące 1737 mandatów na 10.040 tj. 17,3%.

²² J. Borkowski, Samorządowe wybory miejskie 1933 – 1934, [w:] „Z pola walki” R. 1976, nr 3 s. 68, 71, 73, 75, 78.

²³ M. Fikus, Żydzi w Warszawie; dz. cyt. s. 277.

²⁴ B. Wachowska, Zarys portretu politycznego ..., dz. cyt. s. 279.

Wyniki wyborów w miastach w Polsce międzywojennej wykazały, iż elektorat miejski zróżnicowany był w dzielnicach historycznie ukształtowanych: w Wielkopolsce i na Pomorzu dominowała endecja, Małopolska wykazywała lojalność wobec rządu, w Kongresówce natomiast występowała największa zmienność nastrojów politycznych i społecznych.

Liczba radnych żydowskich w samorządach miast uzależniona była przede wszystkim od liczby mieszkańców pochodzenia żydowskiego zamieszkujących w mieście. Na ogół procent zdobytych głosów i mandatów pokrywał się z procentem liczby Żydów uprawnionych do głosowania. Elektorat żydowski głosował na swoje listy. W okręgach wyborczych zamieszkałych w większości przez Żydów na ogół nie wystawiano list polskich.

Nie może dziwić fakt braku Żydów w samorządach miast w Wielkopolsce i na Pomorzu skoro niewielu ich tam mieszkało (około 0,1 – 0,3%).

W miastach małopolskich reprezentanci społeczności żydowskiej w radach miejskich stanowili kilkanaście procent. W latach trzydziestych zdecydowaną przewagę miały prosanacyjne ugrupowania żydowskie — około 14% mandatów. W województwach centralnych również w latach trzydziestych uwidoczniła się zdecydowana przewaga ugrupowań prawicowych — ponad 16%.

W województwach wschodnich Żydzi ulegając swoim organizacjom mieszczańskim i nacjonalistycznym występowali z reguły w sojuszu z BBWR zapewniając sobie współudział w zarządach miejskich. W rezultacie sanacja zdobywała tam większość mandatów (w latach 1933 – 1935 — 59 % a samorządowe organizacje żydowskie 30%)²⁵.

Liczba reprezentantów społeczności żydowskiej w samorządach miast przez wszystkie lata międzywojenne była na ogół na tym samym poziomie. Od roku 1919 do 1939 wynosiła ponad 17% ogółu radnych. Było to o około 7 % więcej aniżeli mieszkańców pochodzenia żydowskiego w Polsce (około 10%). W poszczególnych miastach natomiast ugrupowania żydowskie uzyskiwały liczbę głosów wyrażoną w procentach odpowiadającą na ogół liczbie mieszkańców pochodzenia żydowskiego.

Społeczność żydowska zróżnicowana politycznie, nie wystawiała w wyborach samorządowych listy narodowościowej. Poszczególne partie polityczne przedstawiały własne listy wyborcze. Zdarzało się, iż w wielu miastach, szczególnie w pierwszych wyborach, iż list żydowskich zgłaszano więcej niż polskich. W wyborach przeprowadzonych w latach 1933 – 1934 oraz 1938 – 1939 widoczne były próby wystawiania list wspólnych tak lewicowych jak i prawicowych. Zróżnicowanie polityczne radnych żydowskich przejawiało się też w istnieniu dużej liczby klubów (frakcji) w radach miejskich często dwu a nawet jednoosobowych. Kluby te niejednokrotnie mimo realnej możliwości wejścia do magistratów przedstawiciela społeczności żydowskiej nie potrafiły porozumieć się by wystawić wspólnego kandydata.

Niezależnie od różnorodności opcji politycznych klubów żydowskich i reprezentujących je radnych, o ich pozycji, oraz możliwości realizowania postulatów wyborców decydował układ sił w radach miejskich. Wybory na ogół nie dawały jednoznacznego wyniku umożliwiającego sprawowanie władzy przez jedno ugrupowanie polityczne. Przeważnie trzeba było zawierać różnorodne koalicje pozwalające wybrać prezydenta,

²⁵ R. Szwed, *Samorząd terytorialny w polityce i działalności PPS. 1918 – 1939*, Łódź 1989, s. 153 – 181.

burmistrza, ich zastępców oraz ławników. Do roku 1926 walka o władzę toczyła się między ugrupowaniami narodowymi a socjalistycznymi. Po przewrocie majowym, zwłaszcza w latach 1933 – 1939 władzę w samorządach starają się zdobyć ugrupowania sanacyjne. W walce o „opanowanie ratusza” radni żydowscy byli pożądanym i koniecznym partnerem, a niejednokrotnie przysłowiowym „języczkiem u wagi”.

Różnorodność klubów żydowskich sprzyjała takim manewrom, w wyniku których dochodziło do nieoczekiwanych sojuszy np. części radnych żydowskich z częścią klubu endeckiego jak to miało miejsce w Częstochowie po wyborach w roku 1925.

Z reguły żydowscy radni socjalistyczni współpracowali z polskimi. Wynikiem tej współpracy było utworzenie tzw. socjalistycznych magistratów zwanych często „czerwonymi magistratami”. Już po wyborach w 1919 r. powstało ich kilkanaście.

Socjaliści w porozumieniu z Narodowym Związkiem Robotniczym i przy poparciu części radnych żydowskich objęli rządy w Łodzi. Do magistratu wybrany wstał w charakterze ławnika Ludwik Weiss — z listy Żydowskiego Centralnego Komitetu Wyborczego. Przy poparciu Bundu socjaliści przejęli władzę w Radomiu, a Tomaszowie Mazowieckim z udziałem radnych z Poalej Syjonu (Izaak Frundlich został ławnikiem). W Radomsku radni socjalistyczni uzyskali poparcie radnych z Ferajngite i Poalej Syjonu co dało im możliwość przejęcia władzy. Tu jednakże radni żydowscy nie weszli do magistratu zajmując postawę wyczekującą. Przy poparciu socjalistów żydowskich PPS przejęła także władzę w Płocku, Kaliszu, Grodzisku.

W wyniku wyborów przeprowadzonych w latach 1922 – 1927 także w wyniku współpracy PPS i Klasowych Związków Zawodowych z Bundem i Poalej Syjonem na forum samorządowym dochodziło do przejęcia władzy przez socjalistów. Tak się stało m.in. w Piotrkowie Trybunalskim w 1925 r. w Radomiu (1923) gdzie powtórnie utworzono socjalistyczny magistrat, Kutnie, Sosnowcu, Dąbrowie Górniczej.

Po przeprowadzonych wyborach w latach 1927 – 1928 socjaliści utrzymali władzę m.in. w Radomiu i Piotrkowie, gdzie do magistratu wybrany został Abram Wajshof z Bundu. W sumie w 20 miastach byłej Kongresówki dzięki poparciu radnych z Bundu i Poalej Syjonu funkcjonowały magistraty posiadające większość socjalistyczną. Obejmowały one najpoważniejsze środowiska miejskie jak: Łódź, Lublin, Sosnowiec, Częstochowa, Radom, Piotrków Trybunalski, Siedlce, Zawiercie, Tomaszów Mazowiecki, Płock, Żyrardów, Radomsko, Skarżysko, Aleksandrów Kujawski, Gostynin, Ostrów Łomżyński, Suwałki, Kutno, Łowicz, Nowy Dwór.²⁶

Do magistratów weszli m.in. w Łodzi — Aleksander Margolis (Bund) i Aleksander Joel (Poalej Syjon) w Lublinie — Bajla Nisenbaum i Abram Moszek Kantor. Wiceprzewodniczącym Rady Miasta został Sz. Herszenhorn a sekretarzem Ela Ojzer (oba z Bundu; w Częstochowie — ławnikiem został Feliks Szpiro — bezpartyjny; w Radomsku — Samuel Haze (Poalej Syjon);

Większość socjalistycznych samorządów została rozwiązana przez władze rządowe przed upływem kadencji. W wyborach przeprowadzonych w latach 1933 – 1934 socjalistom polskim przy poparciu socjalistów żydowskich udało się jedynie zdobyć władzę w Radomiu i Piotrkowie Trybunalskim po raz kolejny i po raz pierwszy w Boryslawiu.

²⁶ J. Borkowski, Wybory samorządowe 1933 – 1935, [w:] Historia Polski, T. IV. cz. III. Warszawa 1978, s. 356 – 359.

W Piotrkowie Trybunalskim Polska Partia Socjalistyczna nie obawiała się wystawić wspólnej listy z Bundem, co było nieczęstym zdarzeniem przy panujących w tym czasie nastrojach antysemickich. PPS Bund i Klasowe Związki Zawodowe zgłosiły wspólną listę Socjalistycznej Jedności Robotniczej, która do 40-osobowej Rady wprowadziła 22 swoich przedstawicieli. Do magistratu wybrany został Jakub Berlinger z Bundu.

Oddzielnego omówienia wymagają wybory samorządowe w Łodzi przeprowadzone 27.09.1936 r. Partie lewicowe działające w tym mieście postanowiły wystawić tylko dwie listy: polską, na której znajdowali się kandydaci PPS, Klasowych Związków Zawodowych, KPP, NSPP (Niemieckiej Socjalistycznej Partii Pracy) oraz bezpartyjni działacze klasowego ruchu zawodowego; i żydowską — z kandydatami Bundu, Poalej Syjonu, żydowskich klasowych związków zawodowych oraz stowarzyszenia kulturalnego „Kultur – Liga”.

Rozbicie frontu socjalistycznego na dwie listy miało charakter taktyczny, musiano się liczyć z wpływami propagandy Narodowej Demokracji na pewne grupy robotników. Przedstawiciele PPS podkreślali wyłącznie taktyczny charakter tego manewru, deklarując ścisły sojusz i współpracę obu bloków wyborczych.

W 72 osobowej Radzie Miejskiej w Łodzi najsilniejszym Klubem był Zjednoczony Klub Socjalistyczny w skład którego weszli radni z listy PPS i klasowych związków zawodowych — 34 radnych oraz Bundu i Poalej Syjonu — 6 radnych. Łącznie 40 mandatów. W magistracie miasta socjalistów żydowskich reprezentował Szmul Milman.

Sanacja, poniosłszy klęskę w Łodzi doprowadziła do rozwiązania legalnie wybranej Rady Miasta i zaprowadziła zarząd komisaryczny sprawujący władzę do kolejnych wyborów tj. do 18.12.1938 r. Również i tym razem wyniki były korzystne dla socjalistów: 33 mandaty zdobyła PPS i Klasowe Związki Zawodowe, 11 — Bund i Poalej Syjon. Łącznie dysponowano 44 mandatami na 84. (52,4%).

Ostatni przed wybuchem wojny magistrat w Łodzi opanowali spojaliści. Socjalistów żydowskich nadal reprezentował Szmul Milman zasiadając w magistracie w charakterze ławnika.

Wybory samorządowe przeprowadzone w latach 1938 – 1939 ugrupowania opozycyjne traktowały jako prośbę sił politycznych w kraju i jako możliwość weryfikacji swych wpływów po roku 1935 kiedy to przystąpiły do bojkotu wyborów parlamentarnych.

Ugrupowania socjalistyczne tak polskie jak żydowskie najwięcej uwagi poświęcały wyborom w dużych miastach oraz okręgach przemysłowych. Socjaliści po raz piąty zwyciężyli w Radomiu. Na 48 radnych lista PPS i Klasowych Związków Zawodowych uzyskała 19 mandatów. Wespół z 6 radnymi, przedstawicielami socjalistów żydowskich, Klub socjalistyczny posiadał 25 miejsc w radzie.

Nie wszędzie zdołano przed wrześniem 1939 r. wyłonić zarządy miast. W Kaliszu, gdzie na 48 radnych PPS zdobył 26 mandatów a Bund — 7, pierwsze posiedzenie nowo wybranej Rady miało się odbyć 3 września 1939 r.

Trudno określić, w ilu miastach w wyniku wyborów przeprowadzonych w 1938 – 1939 socjaliści przejęliby w pełni władzę. Zależało to bowiem od wielu czynników. Biorąc pod uwagę liczbę uzyskanych głosów tak ugrupowań polskich jak i żydowskich, socjaliści, obok Łodzi i Radomia mogliby sprawować rządy w Sosnowcu, Dąbrowie Górniczej, Borystawiu, Kaliszu, Ostrowcu Mazowieckim, Piotrkowie Trybunalskim,

Włocławku, Grodnie, Tarnowie, Siedlcach, Płocku, Nowym Sączu, Zamościu a także w Olkuszu, Skierniewicach i Czeladzi.²⁷

W miastach, gdzie zawiązywały się szersze koalicje dla wyłonienia władzy wykonawczej — magistratu (prezydenta, burmistrza, ich zastępców i ławników), na zasadzie proporcjonalności wybierani byli radni żydowscy. Na ogół reprezentowali oni ugrupowania pravicowe.

W Magistracie Warszawy na 12 ławników zasiadało 5 Żydów: inż. Wiktor Alter, dr med. Zygmunt Bychowski, inż. Mojżesz Koerner, inż. Adolf Weisblat oraz Major Rundstein.

W Częstochowie ławnikami w Magistracie byli Tomasz Fogelbaum i Feliks Szpiro; w Radomsku — Rubin Najkron i Dawid Rodań, Zawierciu — Adolf Bornstein, Gustaw Bornstein, Icek Aaron Schwarc;

Ugrupowania żydowskie na ogół starannie dobierały kandydatów na radnych. Na listach wyborczych znajdowały się nazwiska znane nie tylko w kręgach żydowskich ale także powszechnie w mieście. Radni reprezentujący ugrupowania, pravicowe posiadali na ogół wyższe i średnie wykształcenie, (lekarze, prawnicy, urzędnicy bankowi, nauczyciele itp.,) zajmowali wysoką pozycję zawodową oraz znani byli z działalności społecznej, politycznej i gospodarczej. W większości byli to ludzie w wieku średnim i powyżej.

Żydowscy radni socjalistyczni pochodzili z różnych warstw społecznych. Niemało było robotników i pracowników najemnych, chociaż wielu wywodziło się również z warstw inteligentnych. Częściej też można było spotkać ludzi młodych.

W Warszawie do najbardziej znanych radnych żydowskich należeli m.in. wymienieni już wyżej Wiktor Alter, Mojżesz Koerner, Zygmunt Bychowski.

Wiktor Alter z wykształcenia inżynier, był jednym z twórców i czołowych działaczy Bundu w Polsce, teoretykiem partyjnym, pisarzem i współredaktorem czasopism partyjnych. Odegrał znaczną rolę w żydowskim ruchu związkowym i żydowskiej spółdzielczości. Był autorem licznych publikacji wydanych w języku polskim, żydowskim i francuskim.

Mojżesz Koerner, absolwent Politechniki Warszawskiej zajmował się pracami związanymi z odbudową i rozbudową Stolicy. Zasiadał w kilku Komitetach budowy gmachów dla instytucji żydowskich. Uczestniczył m.in. w Komitecie budowy gmachu Głównej Biblioteki Judaistycznej (obecna siedziba Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce) oraz Żydowskiego Domu Akademickiego. Był senatorem RP.

Zygmunt Bychowski był jednym z najwybitniejszych neurologów polskich. Pełnił funkcję ordynatora w Szpitalu Przemienienia Pańskiego oraz konsultanta w Szpitalu Starozakonnym. Ogłosił drukiem ponad sto publikacji. Należał do wielu towarzystw naukowych i społecznych. Z jego inicjatywy powstało Towarzystwo Badania Przeszłości i Teraźniejszości Żydów.²⁸

Również w innych miastach w Polsce, tak wszelkich jak i małych wybierane były do samorządu osobowości na miarę danego miasta. Najbardziej znane, wybierane były kilkakrotnie. Wymieniana już Bajla Nisenbaum, z zawodu urzędniczka, znawczyni pro-

²⁷ R. Szwed, *Samorząd terytorialny ...*, dz. cyt. s. 192 – 213.

²⁸ M. Fuks, *Żydzi w Warszawie ...*, dz.cyt., s.277 – 279.

blematyki komunalnej, mandat radnego w Lublinie, piastowała przez wszystkie kadencje. Zasługuje to na szczególne podkreślenie gdyż w samorządach zasiadało niewiele kobiet tak po stronie polskiej jak i żydowskiej. Czterokrotnie do Rady Miasta w Częstochowie wybrani zostali: Arnold Bram — lekarz medycyny, prezes Żydowskiego Klubu Radnych, Samuel Goldstein — przemysłowiec, działacz społeczny, Joachim Weksler — kupiec, działacz gospodarczy. W Radomsku trzykrotnie radnym został wybrany Icek Szpiro — kupiec, aktywnie uczestniczący w życiu miasta.

Znaczące ugrupowania polityczne w prowadzonej kampanii wyborczej upowszechniały swoje programy w dziedzinie samorządowej. Ogólnie ich zasady wynikały z programów partii stronnictw politycznych, a w części szczegółowej artykułowano problemy dotyczące konkretnego miasta. Przyjął się zwyczaj, iż na pierwszych posiedzeniach nowoworborczych rad miejskich poszczególne Kluby (frakcje) składały swoje deklaracje programowe dotyczące pracy danego ugrupowania w samorządzie.

Najbardziej radykalny program głosił Bund. W swych odezwach skierowanych do wyborców ostro potępiał rządy pomajowe obciążając je trudną sytuacją gospodarczą, olbrzymią liczbę bezrobotnych, niekorzystną polityką, zagraniczną. Występował przeciwko przemocy wobec jakiegokolwiek organizacji robotniczej.

Bund traktował Radę Miejską jako arenę, gdzie odbywała się walka klasowa między pracą a kapitałem. Deklarował, że będzie z całą stanowczością występować w obronie interesów mas pracujących w ogóle, a żydowskich w szczególności.

Oddzielne postulaty formułowane były dla miasta i wszystkich jego mieszkańców, oddzielne zaś dla ludności żydowskiej. Bund domagał się m.in.:

- zapewnienia pracy dla wszystkich mieszkańców miast,
 - zorganizowania robót publicznych;
 - racjonalnego zaopatrzenia ludności w tanie produkty;
 - ścisłego przestrzegania, głównie w przedsiębiorstwach handlowych ośmiogodzinnego dnia pracy;
 - zagwarantowania mieszkań dla wszystkich potrzebujących, budowę tanich domów dla robotników;
 - zaprowadzenia ochrony zdrowia — budowa szpitali, ambulatoriów itp.;
 - zaprowadzenia urządzeń kanalizacyjnych i instalacji elektrycznych w dzielnicach robotniczych i na przedmieściach;
 - zmiany ustawy o ochronie lokatorów;
 - wprowadzenia świeckich i bezpłatnych szkół, bezpłatnego zaopatrzenia dzieci w podręczniki szkolne;
 - zlikwidowania analfabetyzmu poprzez utworzenie sieci instytucji kulturalnych i oświatowych;
 - wprowadzenia sprawiedliwego systemu podatkowego;
 - wprowadzenia sprawnej, odbiurokratyzowanej administracji miejskiej.
- Oddzielne postulaty uwzględniały interesy ludności żydowskiej. Żądano zatem:
- wyeliminowania antysemityzmu z gospodarki miejskiej i zapewnienia ludności żydowskiej równych praw przy równych obowiązkach wobec miasta;
 - prawa do pracy żydowskich robotników i urzędników w instytucjach samorządowych;
 - uznanie praw języka żydowskiego w działalności miejskiej;

- bezpłatnych szkół z językiem wykładowym żydowskim jako językiem macierzystym;
- poparcia materialnego dla żydowskiego szkolnictwa;
- poparcia materialnego dla kulturalnych i oświatowych instytucji żydowskich.

Tymczasem żydowskie ugrupowania mieszczańskie deklarowały rzeczową i solidną pracę dla dobra miasta i jego ludności. W pracy samorządowej odrzucały ideologię partyjną i klasową. Zapewniały o swym udziale we wszystkich przedsięwzięciach, które mają na względzie dobro państwa i miasta. Deklarowały współpracę z każdym ugrupowaniem w radzie miejskiej, które „okaże szczerą wolę w dążeniu do podniesienia dobrobytu” i zaspokojenia potrzeb kulturalnych i socjalnych całej ludności, bez różnicy klas i wyznań, w dążeniu do poprawienia ogólnych warunków higienicznych i estetycznych miasta. Domagały się jednocześnie „bezwzględnie równych praw, na wszystkich polach życia i działalności dla obywateli innych wyznań”²⁹

W kampanii wyborczej skupiano się na sprawach gospodarczych, nawoływano do rozwagi i odpowiedzialności wyborców”.

Wśród radnych żydowskich niezależnie od ich przynależności klubowej, zaobserwować można różny stopień aktywności. Z protokołów posiedzeń wielu rad miejskich wynika, iż niektórzy z nich przemawiali i zgłaszali interpelacje wiele razy inni nie odzywali się wcale, inni rzadko przychodzili na obrady.

Radni żydowscy byli przedstawicielami i reprezentantami swoich wyborców, co oznacza, że bronili ich interesów w sposób, jak uważali za najlepszy. Ale w sprawie taktyki i ewentualnych sojuszników różnice między nimi były ogromne. Najogólniej biorąc, radni Bundu widzieli sprawę i problemy miasta przez pryzmat klasowy, co prowadziło ich do współpracy i sojuszu z polskimi socjalistami. Jednakże taka postawa prowadziła — zdaniem ortodoksów i syjonistów — do rozmycia problemów żydowskich w gąszczu nierozwiązywalnych kwestii ogólnomiejskich. Należało zatem skupić się tylko na zagadnieniach, które dotyczą Żydów. W wielu jednakże kwestiach bez względu na przynależność polityczną stanowisko radnych żydowskich na forum samorządowym było zbieżne.

Do kwestii, wobec których radni żydowscy mówili jednym głosem bez względu na przynależność klubową i opcję polityczną należały: równomierne rozłożenie podatków, dyskryminacja ich zdaniem, Żydów w dziedzinie szkolnictwa, braku subsydiów na cele kulturalne i oświatowe, niezatrudniania Żydów w instytucjach miejskich. Jednocyli się także wobec ataków radnych endeckich, które nasilały się w latach trzydziestych.

Jako reprezentanci swego elektoratu radni żydowscy występowali w wielu sprawach szczegółowych, jak: pomijanie firm żydowskich przy zakupie towarów przez zarząd miasta, dofinansowanie szpitali żydowskich i ochronek robotniczych (Częstochowa), dofinansowanie działalności żydowskiego Uniwersytetu Ludowego w Lublinie itp.

W wielu miastach na forum rady toczyła się dyskusja na temat tzw. uboju rytualnego zwierząt, podczas której radni żydowscy przedkładali swoje racje.

Radni żydowscy zajmowali zgodne stanowisko w sprawie pożyczki ulenowskiej. W latach 1924 – 1926 z inicjatywy rządu zainteresowanego inwestycjami zagranicznymi w Polsce, 10 miast zaciągnęło od amerykańskiego „Ulen et Company” kredyt w wyso-

²⁹ Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta m. Częstochowy, syg. 5305.

kości 12,5 miliona dolarów. Pożyczkę zaciągnęły: Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Kielce, Lublin, Ostrów Wielkopolski, Otwock, Piotrków Trybunalski, Radom, Sosnowiec, Zgierz.

Celem pożyczki było zbudowanie nowoczesnej infrastruktury miejskiej, wodociągów, kanalizacji, elektrowni, rzeźni, hal targowych. Warunki umowy były wyjątkowo ciężkie, gdyż firma zastrzegła sobie, obok wysokiego procentu, opracowanie projektów, prowadzenie robót, dokonywanie zakupów i nadzoru inwestycyjnego.

Radni żydowscy krytykowali warunki umowy. Negatywne stanowisko brało się także stąd, iż firma amerykańska nie zatrudniała na budowach robotników żydowskich.

Kluby radnych żydowskich starały się, tam gdzie były liczniejsze, zapewnić udział swoich przedstawicieli we wszystkich komisjach zwanych, w niektórych miastach deputacjami. W Częstochowie obsadzano wszystkie komisje delegując radnego do kilku z nich. W Lublinie na czele trzech Komisji stali radni żydowscy.

W obliczu nadchodzącej wojny z Niemcami hitlerowskimi radni żydowscy zapewniali o swoim poparciu dla wysiłków państwa. Nie należała do wyjątków deklaracja wygłoszona przez radnego żydowskiego na forum Rady Miasta w Częstochowie, z której wynikało m.in. , że „obliczu obecnych wypadków rozgrywających się w najbliższym sąsiedztwie Polski, ludność żydowska gotowa jest do poniesienia wszelkich ofiar życia i mienia na rzecz Najjaśniejszej Rzeczypospolitej ...”³⁰

³⁰ Tamże, syg. 5728.